

žena i ponižena od te iste pozitivističke i racionalističke znanosti. Stoga baš religiji treba prvoj vratiti izgubljeni ugled i puno dostojanstvo. To knjiga na svoj način i čini, premda tek posredno, preko stalne kritike jedne zaista zastarjele i ideologizirane slike znanosti.

Ako na koncu ovoga prikaza pokušamo smjestiti teze Đ. Šušnjića u kontekst današnje znanosti o religijama, onda ćemo vjerojatno doći do zaključka da knjiga naglašava dva poglavita usmjerenja iz te znanosti. Prvo, zagovara sintetički i globalni vidik istraživanja fenomena religije. U tome se, recimo, približava zahtjevima G. Schmida koji u svojoj knjizi *Principles of Integral Science of Religion* traži postupan i stupnjevit prilaz religiji: deskripciju, interpretaciju i shvaćanje. To će međutim treće dubinsko shvaćanje — kategorija što se nadovezuje na diltheyovski *Verstehen* — tek omogućiti prijelaz od izvanjskog tumačenja k unutrašnjem dohvaćanju značenja religije. Po drugom pak usmjerenju, knjiga Đ. Šušnjića ide u red onih suvremenih nastojanja koja hoće oživjeti vrijednost življenog iskustva (*Erlebnits*) svetoga, što posebno dolazi do izražaja u nekim školama fenomenologije religije. Tako W. C. Smith u svojem djelu *The Faith of other Men* smatra da religije — kao sustavi i teološki ideje — uopće ne postoje nego da stvarno egzistira samo religioznost ljudi koji vjeruju. Religiozno iskustvo je zapravo jedinstven i neponovljiv čin, pa ne može biti podvrgnuto bilo kakvoj znanstvenoj sistematizaciji i ni približno prevedivo u znanstvene pojmove. Između znanosti o religijama i ljudske samosvojne religioznosti — kao življenog iskustva — zjapi toliki jaz da ga se ne može premostiti nikakvim sredstvima, osim ako se prethodno oba pojma ne »steriliziraju«, »ideologiziraju« ili »kritvotvore«. Zato znanost o religijama više govori o lažima svetoga nego o njihovim istinama.

Od Đ. Šušnjića — koji je poznat našoj javnosti po dosadašnjem plodnom i zapaženom radu — dobili smo na dar još jednu nesvakidašnju, opsežnu, znanstveno vidovitu, nedovršenu, složenu i tešku, iako vrlo čitko pisanu, knjigu. Bit će sigurno više znak protivljenja nego povod slaganju, što je, naravno, poželjno i dobro. Nema sumnje da ovo djelo u našim prilikama — gdje je tradicija pozitivizma i racionalizma i te kako prisutna — znači istinski obrat i radikalnu prekretnicu u pristupu fenomenu religije. Šušnjićeva knjiga ne politizira niti sociologizira, ne potcjenjuje niti prezire, nego pokušava, iz prostora osobne slobode i zrelosti, razumjeti intimni svijet življene i proživljene religioznosti. Kad bude dovršena, predstavljat će izazov mnogim zastarjelim i nadiđenim stajalištima. To je dobro, jer znanost ne živi od posjeda starih istina, nego od hrabrosti novih traženja.

FILOZOFSKA ANALIZA SUVREMENIH ETIČKO-PRAVNIH PITANJA

Branimir Lukšić: Law and human nature, Fact and value in legal norms, Ethics and cognition, Progress as ideology (studije u svjetskim revijama)

Drago Šimundža

Danas se sve više osjećaju razilaženja, sukobi i problemi između etike i pravne norme, na svjetskoj razini. Stoga se javlja kritika pozitivizma i vraća pozornost na holistički pristup čovjeku i njegovu ambijentu, društvu i njegovoj etičko-pravnoj problematici. Prof. Branimir Lukšić godinama objavljuje priloge iz ovoga područja u uglednim svjetskim revijama, na engle-

skom jeziku. Polazi od suvremene krize etičkih sustava, te nastoji osvjetliti njezine misaone, društvene i psihološke uzroke. Zalazi pri tome u granična pitanja etike, prava i spoznaje.

Svojedobno je u prilogu *Law and human nature*¹ (Pravo i ljudska narav) obradio ontološke premise prirodnog prava, zalažući se za njegovo suvremenije domišljanje u svjetlu kritike, koju poslije Humea i posebno Kanta, slijedi pravna i moralna aksiologija. Zatim je u raspravi *Fact and value in legal norms*² izložio temeljnu dihotomiju između bitka i vrijednosti, na kojoj počiva objektivistička kritika etičkog (a i pravnog) sustava. Lukšić usredotočuje pažnju na odnos ontoloških i aksioloških shvaćanja, odnosno na pokušaje, česte u anglosaksonskoj misli, da je vrijednost subjektivna, emotivno-lingvistička kategorija.

U dvije novije studije spomenutu etičko-pravnu problematiku nanovo produbljuje. U raspravi *Ethics and cognition*³ autor analizira pokušaje koji idu za novim etičkim sustavima, kako bi premostili osnovne aksiološke i ontološke dileme, s kojima se suočava suvremena etičko-filozofska misao. U tom kontekstu promatra Marxovu etiku tzv. »unutarsustavnog inteligibiliteta« i etiku koja se temelji na filozofskim načelima skepticizma. Marx — kaže — nastoji premostiti jaz između bitka i vrijednosti oslanjanjući se na proletarijat kao na osnovnog nosioca koji ih povijesno ujedinjuje. Tako se, općenito etika i aksiologija kod Marxa temelje na infrastrukturi konkretnog povijesnog subjekta i njegove prakse. Proletarijat je zamišljen kao posrednik koji uvodi prirodu i društvo u apsolutnu puninu (pleromu) bitka, kao neka vrsta nadbiti (superesentia, hyperousia), što poput katalizatora pomaže ostvarenju teleološkog cilja povijesti u nedorečenom tijestu stvarnosti. Autor upozorava na mitološko-metafizičke komponente ove koncepcije, na privlačnost njezina profetskog elementa, ali i na svu opasnost koju taj profetizam krije u sebi, jer niti je iskustveno dokaziv analizom prošlosti, niti je razumski prihvatljiv u svjetlu sadašnjosti, a niti u realnoj prognozi eventualnog totalnog uništenja i entropijskog svršetka fizičke budućnosti. U povijesnoj polarizaciji nosilaca dobra i zla, napretka i nazatka, u Marxovoj se misli očituju premise manihejsko-dualističke koncepcije bitka, tako da Marx, po mišljenju pisca, ne uspijeva nadvladati osnovne nedorečenosti Hegelova nasljeđa. U Marxa se zaustavlja povijesni logos, pošto je postigao svoju »pleromu«; time nestaje transcendentije i dijalektičkog nadilaženja danosti, te se tako ruši nutarnja dinamika čovjekove ontičke i etičke otvorenosti.

Etika »unutarsustavne domišljenosti« (intrasystemic intelligibility) odbacuje misao da u povijesti postoji svrhovito kretanje i unutrašnji finalitet. »Smisao« kao svojstvo znakovitosti, kao cilj komunikacije, smatra se ostatkom »animizma«, koliko u prirodnim znanostima, toliko i u povijesti, pa i u psihologiji. Svaki govor o ciljevima i vrijednostima zasniva se na proizvoljnosti, pomoću koje se subjektivnost, a time i svrhovitost, projicira u objektivni bitak. Autor zaključuje da je to sasvim arbitrarno, pseudo-scijentističko poimanje istine, najobičnija opcija. Stoga, takav pokušaj normiranja etičkoga i pravnoga nema svojih objektivnih postavki, proizvoljan je i ovisan o fikciji unutarsistemske osmišljenosti.

Slično se događa i s etikom utemeljenoj na radikalnoj nesigurnosti i problematičnosti naše spoznaje. Lukšić analizira zanimljiv pokušaj uspostavljanja skeptičke etike (W. Weischedel). Zanima ga odnos spoznaje prema etičko-vrijednosnim normama, te zagovara noetsku komponentu u vrijednosnim sudovima. Istovremeno ostavlja prostor slobodi pred zatvorenim konceptima tzv. »zaokružene spoznaje«. Time izbjegava ekstremne pozicije: postavljanje sve vrijednosti u konkretno povijesno biće, pri čemu se etika pretvara u fakticitet te time dokida kao etika, odnosno radikalno odvajanje bitka od vrijednosti, pri čemu se etika odražava kao fikcija, bez snage normativnosti.

¹ *Rechtstheorie* Berlin, sv. 2, 1981.

² *Rechtstheorie*, Berlin, sv. 1, 1985.

³ *Rivista Internazionale di Filosofia del Diritto*, Milano, sv. 4, 1983.

U raspravi *Progress as ideology*⁴ (Napredak kao ideologija) Lukšić analizira tokove fenomenološkog, dijalektičkog i aksiološkog aspekta ideje o napretku. Luči dva pristupa, dvije ideje: metafizičku i znanstvenu ideju o napretku. Dok znanstvena označava progres kao akumulaciju tehnoloških sredstava i ljudskog znanja, metafizička shvaća napredak kao univerzalni uspon razvoja čovjeka i njegove povijesti prema punini bitka.

U obradi dijalektičkog shvaćanja progressa, autor primjećuje da je nekritično veličanje jednog terminusa, koji se u dijalektičkom kretanju — što je primjećeno već kod Hegela i posebno kod Marxa — prikazuje kao »pobjeda« nad prethodnim fazama, pri čemu bi npr. sinteza bila, u jedinstvenom troktu kretanja, samo ovjekovječenje antiteze nad tezom. Opasnost je od toga tim veća što se više »borbenost« i »agnostički karakter« dijalektičkog tijeka projiciraju u odvojene, konkretne povijesne nosioce.

U aksiologiji napretka Lukšić obzirno postavlja pitanje da li pojam napretka predstavlja vrijednost ili pretpostavlja ljestvicu vrijednosti, prema kojoj se određena pojava smatra napretkom. U tom svjetlu napominje da napredak nije nužna posljedica vremenitosti i povijesnosti kontingentnog bića, jer ti atributi nisu vrijednosne propozicije te se razlikuju od same ideje napretka koja je uvijek aksiološke naravi. Da bi kretanje ili promjena postali »napredak«, potrebna je predodžba o finalitetu. Ona, međutim, nije nikada imanentna samom pojmu kretanja; ona ga transcendirira.

Autor se osvrće i na neke postavke fenomenološke analize ideje napretka, kao što su čovjekova težnja za konačnim jedinstvom i finalitetom bitka, odnosno žudnja za puninom postojanja, odbijanja pomisli o apsurdnosti postojećega, dotično odbijanje da se kapitulira pred neminovnošću fizičke smrti. Ove se ideje mogu različito tumačiti, ali zar one ne mogu biti izazvane od sveobuhvatnije stvarnosti, koja ih može zadovoljiti? To je, smatra, pitanje na koje ne možemo dati odgovor koji bi se temeljio na empirijsko-pozitivističkim načelima, ali koje se ne može odbaciti kao besmisleno »metafizičko« — osim sa stajališta neke druge proizvoljne metafizike — zaključuje prof. Lukšić.

Dr. Lukšić nastavlja sa svojim filozofskim analizama etičko-pravnih pitanja i problema. U tisku mu je, ponovno u inozemnom znanstvenom časopisu, kritika pravnog pozitivizma, bez etičkog pokrića, pod naslovom *Law and morality* (Pravo i moral).

ŠUTI LI SE O BITNOME?

Jean Guittou, *Silence sur l'essentiel*, Paris, 1987.

Vladimir Merćep

Ova knjiga je neka vrsta ostavštine člana Francuske akademije, filozofa, pisca i uvaženog ekumenskog radnika; u biti je sud o odnosu Crkve prema modernom svijetu; doživjela je, ukratko, dva izdanja.

Autor se najprije bavi pitanjem šutnje općenito. Katkada treba šutjeti, napominje, iz skromnosti, ljubavi i poštovanja. Šutnjom se poštuva ono što je bitno. Ali dolazi čas kad se više ne može šutjeti, jer bi ta šutnja značila staviti u

⁴ *Archives for Philosophy of Law and Social Philosophy*, Stuttgart, sv. 2, 1986.